

БЪЛГАРСКАТА КАРТИНА НА СВЕТА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЧУЖДЕНЦИТЕ (ИЗСЛЕДВАНЕ НА РЕЦЕПЦИЯТА НА НЯКОИ БЪЛГАРСКИ ЛЕКСЕМИ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ)¹

Илияна Димитрова

THE BULGARIAN WORLDVIEW AS SEEN THROUGH THE EYES OF A FOREIGNER (A STUDY ON THE UNDERSTANDING AND INTERPRETATION OF BULGARIAN PHRASES AND SAYINGS)

Iliyana Dimitrova

This study presents an analysis of Bulgarian phrases and sayings which is used to reach certain conclusions of a lingua-cultural nature. The object of the study is lexical elements that are linked to the idea of social realisation of the individual in society and more specifically to the notion of success. Both Bulgarians and foreign students studying the Bulgarian language are surveyed in the study. The interpretation by the foreigner of these lexical elements, as shown up in the survey, helps us to uncover and understand the specific peculiarities of the Bulgarian mentality.

Key words: *Bulgarian mentality, sociocultural competence, teaching Bulgarian as a second language*

Настоящото изследване представлява продължение на лингвокултурологичните размисли върху социалната реализация на личността в обществото и по-точно – върху представата на българина за успеха, направени в статията *Неволята или някой друг? (Лингвокултурологичен анализ на концепта 'успех' в българския език)* (2). Акцентът тук обаче е върху разбирането на някои български лексеми и фразеологизми от чуждестранни студенти, изучаващи български език. Анализира се „чуждият поглед“ върху дадените лексикални единици. Този анализ цели не само да представи българската картина на света през погледа на чужденците, но и да се опита да разбере степента им на владееене на „закодираната“ в езика социокултурна информация. По този начин биха могли да се направят някои важни изводи относно ефективното придобиване на социокултурна компетентност у изучаващите български език като втори (чужд).

¹ Настоящото изследване е статия от сборник с доклади от *Първи научен семинар на докторанти, постдокторанти и млади учени на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“*, 17. 01. 2013 г. (под печат)

За целите на изследването са анкетирани българи и чуждестранни студенти, изучаващи български език като втори (чужд). Анкетната карта съдържа 15 полустандартизирани въпроса, като за целите на настоящото изследване се представят три от тях. Анкетираните бяха участници в проект *Книжовен език vs. субстандарт в общуването*, проведен във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ (15 – 26 септември 2012 г.). Анкетираните участници в проекта са: 8 души от България, 9 – от Полша и 6 – от Румъния. В изследването се представят и резултатите на 19 студенти от Молдова (анкетата с тях бе проведена на 18.10.2012г.). Отговорите на всички чуждестранни респонденти са представени в техния автентичен вид (граматически, стилистични и други видове грешки не са поправяни).

В статията *Неволята или някой друг? (Лингвокултурологичен анализ на концепта 'успех' в българския език)* се представя езиков материал от български език, който подкрепя разсъжденията на антрополога М. Минков, че имаме основание да отнасяме българската култура към културите, изповядващи “външна причинност”² (терм. – М. Минков). Част от този езиков материал са изразите *ако е живот и здраве* (или само *живот и здраве*) и *да не се каня много*. И двата изрази са с висока фреквентност в езика и присъстват почти във всяка ежедневна ситуация, особено когато правим планове за нещо, което предстои да се случи в бъдещето. „Такива изрази в съвременната българска реч са своего рода застраховане от евентуален неуспех. Чрез тях най-вече се показва („обяснява”), че, колкото и да искаме нещо да се случи (да успее), процесът на това случване (успяване или неуспяване) не зависи изцяло от нас” (3).

Доказателство за това са отговорите на българските участници в анкетата. На въпроса: *В кои от изреченията можете да добавите изрече 'живот и здраве'?* 35% посочват и трите възможни отговора, свързани с планиране на събитие в бъдещето, а именно: б) *Ще се видим утре;* г) *Другата година ще отида на ски;* д) *Ще видим дали новата година ще е толкова успешна.* 50% посочват два от тези три отговора, напр. б) и г) или г) и д). 12.5% от българските участници в анкетата посочват отг. б) в комбинация с отг. а) *Желая ти всичко най-хубаво.* Добавен към отг. а), изразът *живот и здраве* придобива значение на пожелание (напр. *Желая*

² Културите, изповядващи външна причинност, са тези, при които успехът/неуспехът се разбира като постигнат благодарение не на собствени сили и умения, а благодарение на някакъв външен фактор, на външна причина – късмет, бог, съдба, връзки и т.н.

ти всичко най-хубаво – живот и здраве). Участник посочил отг. а), използва израза с неговото конкретно значение, което, разбира се, е възможно, но за целите на настоящото изследване ще се фокусираме върху това колко от респондентите посочват отг. б), г), д) (или комбинация от тях). За българските участници това са малко повече от 85%.

56% от полските студенти българисти отговарят с а) *Желя ти всичко най-хубаво*. **22% - с д) Ще видим дали новата година ще е толкова успешна**, 11% посочват отг. е) *Изпращам ти моите поздравии*, а 11% не са отговорили на въпроса.

83% от румънските студенти българисти посочват отговор а) *Желя ти всичко най-хубаво* като при 60% от тях отг. а) е в комбинация с отг. е) *Изпращам ти моите поздравии*, а при **20%** от тях отг. а) и отг. е) са **в комбинация с отг. д) Ще видим дали новата година ще е толкова успешна**. **17% посочват отговори, свързани с планиране в бъдещето**, а именно отг. б) *Ще се видим утре*; г) *Другата година ще отида на ски*.

84% от студентите от Молдова посочват отговор а) *Желя ти всичко най-хубаво* и е) *Изпращам ти моите поздравии* (при 56% от тях това е комбинация и от двата отговора, а 44% са посочили или само отг. а), или само отг. е)). 5.3% посочват отг. в) *Вчера бях на лекции*, **5.3%** посочват отг. е) *Изпращам ти моите поздравии* **в комбинация с отг. г) Другата година ще отида на ски** (отговор, който съдържа планирана дейност в бъдещето) и **5.3% посочват комбинация от два отговора, изцяло свързани с планиране в бъдещето – отг. б) и отг. г)**.

С израза *да не се каня много* анкетираните са помолени да съставят изречение или кратък диалог. В анкетната катра изразът е даден в положителна форма *каним ли се много*, (а не – *да не се каним много*), тъй като се цели да се избегне негативната му натовареност (неговото отричане) в процеса на възприемането му от чужденците. Чрез съставяне на изречение или кратък диалог, анкетираните са провокирани сами да решат какво ще се случи, ако някой много се кани да направи нещо. При 100% от анкетираните българи „не се случва нищо добро”. Ако някой много възнамерява (*кани се много*) да направи нещо, плановете му на 100% не се осъществяват (ср.: ***Каним ли се много, ще ядосаме доцента***; ***Каним ли се много, току-виж ни се развалили плановете***; ***Каним ли се много, доникъде няма да стигнем***; ***Каним ли се много да идем на гости, няма да стане***; ***Каним ли се много, няма да идем на излет***; ***Каним ли се много, ще забравим какво сме искали да правим***; ***Каним ли се много, нищо няма да стане***; ***Каним ли се много, можем да останем без билети за представлението***). Именно с това разбиране, че ако

се каня много (да направя нещо), плановете ми няма да се осъществят, изразът присъства в българското лингвокултурно съзнание. Той, както бе отбелязано и по-горе, е ясен знак, че „...колкото и да искаме нещо да се случи (да успее), процесът на това случване (успяване или неуспяване) не зависи изцяло от нас”.

44% от анкетираниите студенти от Полша не са отговорили на тази задача, а останалите 56% не разбират значението на израза. Те съставят въпросителни изречения, водени от знанията си за въпросителната частица *ли*, която присъства и в *каним ли се много*’, ср.: *Кате, ние каним ли се много често?*; *Каним ли се много успех, здраве и любов*; *Утре каним ли се много на купона?*; *Каним ли се много на кафето в миналата седмица?*; *Каним ли се много да ходим на дискотека?*

Този израз е затруднил и румънските колеги, тъй като от всички анкетирани само един човек се е опитал да даде отговор на тази задача и подточка. В така съставеното изречение обаче изразът *каним ли се много* всъщност не присъства, ср.: *Решавай по-бързо, какво толкова се каниш!* Тук *каниш* е в значение на ‘бавя се, чудя се, мая се’.

37% от студентите от Молдова не са посочили отговор на този въпрос и подточка. 11% разбират значението на *каним ли се много* като нещо положително - ср. *Каним ли се много, трябва да направим*; *Каним ли се много, ще спечелим предимно още повече от много*. 11% от разбирането на анкетираниите за този израз се доближава до българското разбиране – ср. *Каним ли се много, нищо не е така*; *Каним ли се много, но няма никакъв резултат*. Останалите 42% от анкетираниите съставят с израза изречения, които нямат смисъл на български: *Каним ли се много на разходка по града*; *Каним ли се много често хората вкъщи?*; *Каним ли се много на гости, не знам добре ли е това*; *Ние искаме да отивам в гости и ще каним се много*; *Каним ли се много уча и почивам*; *Каним ли се много, а пък той не ще да дойде с нас*; *Каним ли се много бързо*; *Каним ли се много да вървим по този път*.

Както казахме изразите *живот и здраве* и *да не се каня много* са част от доказателствения езиков материал, разгледан по-подробно в статията *Неволята или някой друг?* (*Лингвокултурологичен анализ на концепта ‘успех’ в българския език*), който дава основание да отнесем българската култура към културите с външна причинност. М. Минков твърди още, че при хора, изповядващи външна причинност, се наблюдава пасивно отношение към живота (4, 97-98). Във връзка с тази теза на антрополога също е представен и подробно разгледан езиков

материал от български в посочената по-горе статия. За целите на настоящото изследване обаче поставихме във фокуса на чуждестранните студенти отново само два изрази, които експлицират примирение, пасивност с (в) дадена ситуация, а именно – *Какво да се прави!* (разг. реч) и *Карай да върви!* (разг. реч).

Задачата на респондентите е да съставят с тези изрази изречение или кратък диалог. Целта отново е да се провери дали анкетираният разбира дадения израз и ако го разбира, то по какъв начин. Изразите в задачата са дадени без препинателни знаци и главни букви, за да може да се постигне максимално неутрална позиция спрямо семантиката и емоционалната им конотация.

При съставените изречения от българските участници в анкетата имаме 100% използване на двата изрази като изрази-възкличания, с които се изразява примирение с някаква неприятност, напр.: *Какво да се прави, това е положението; Нямам заслужената оценка, но какво да се прави; Какво да се прави, ще кандидатствам догодина...; Станалото-станало, какво да се прави; Какво да се прави, днес нямам късмет...; Какво да се прави – такъв е животът; Какво да се прави - такава е ситуацията. Нищо не може да се промени; Изпуснахме автобуса. Какво да се прави, ще чакаме следващия; - Няма да ни стигне времето. – Карай да върви!; - Мамо, имам двойка. – Карай да върви!...; Карай да върви, ще отидем другаде...; Не стана както го планирахме, но карай да върви; - Извинявай, но забравих... – Карай да върви!; Тази година не спечелихме проекта, ама карай да върви – догодина пак ще опитаме; Не беше перфектно, но карай да върви; Не знам къде съм изгубила 20лв., но нищо, карай да върви.*

44% от полските студенти не са съставили изречение с *какво да се прави*. Други 44% са съставили изречение, но са променили значението на *какво да се прави*. Използвали са изречение в значение на ‘какво да правя, когато...’, ср. *Не знам какво Иван да се прави, когато има почивното време; Какво да се прави вчера? – Аз бях на разходка; Не знам какво да се прави, когато човек е луд; Георги ме попита какво да се прави, когато иска да купи нещо, но той няма достатъчно пари.* 11% са използвали изречение *какво да се прави* в смисъл на примиряване с дадена ситуация, ср. *Какво да се прави, трябва да стоим на лекциите.* 56% от полските студенти не са съставили изречение с втория израз – *карай да върви*, а 44% от тях са съставили изречение, но като са използвали изречение в неговото пряко значение, ср. *Добре, трябва да отиваме вкъщи, карай да върви; Карай колело, защото той не иска да върви пеш;*

Карай да върви по-бързо или по-бавно; Карай да върви – остави го намира. В последното изречение всъщност бихме могли да приемем, че изразът *карай да върви* е използван в смисъл на примирение с нещо, например ако в изречението се влага следният смисъл: *Карай да върви (не е толкова важно; няма значение; примири се с това; не го мъчи заради това) – остави го на мира.*

33% от студентите от Румъния използват израза *какво да се прави* в смисъл на примирение с дадена ситуация, ср. *Нищо не знае да прави, какво да се прави; Не съм много доволен от ситуацията, но какво да се прави.* 50% използват израза в смисъл на ‘какво да правя, ако/когато’, ср. *Не знам какво да се прави, когато няма пари; Какво да се прави, ако той не иска нашата помощ; -Какво ще правиш? -Какво да се прави. Нищо!* 17% не са отговорили на тази задача. 50% не са съставили изречения и с *карай да върви*. 33% използват израза буквално, ср. *Карай тази кола да върви по-бързо; Не можеш да даваш напред. Карай да върви.* 17% използват израза за изразяване на примирение с нещо (чрез придаване на незначителност на случка, ситуация, явление, предмет...), ср. *Не е толкова важно! Карай да върви.*

11% от студентите от Молдова не са съставили изречения с израза *какво да се прави*. Останалите 89% от тях са използвали израза в неговото буквално значение – ‘какво да се прави (какво да правя), когато/ако/ за да’, напр.: *Какво да се прави, когато ти е тъжно и ти е лошо; Какво да се прави, когато човекът няма здраве и никой не може да му помогне; Какво да се прави, ако нямаш пари и възможност да ги заработиш; Какво да се прави, ако ще загубиш паспорта си и парите; Какво да се прави днес, ако само още не знам; Какво да се прави, за да се реша тази задача; Аз да се купи нови обувки – какво да се прави с тях; Какво да се прави като няма избор; Не ми стига акъл да измисля какво да се прави в този град; Какво да се прави, ако всичко е лошо и тежко да се прави определена работа; Какво да се прави, когато няма пари; Какво да се прави, когато се излязъл отвън; Какво да се прави, когато нямаш никакви сили да правиш нещо; Какво да се прави днес, ако е дъжд; Иванчо никога не знае какво да се прави на лекциите; Какво да се прави, как да се живее като няма пари и здраве?; Какво да се прави, когато последната надежда те оставя? Откъде да се вземат силите?*

21% от студентите от тази група не са съставили изречения и с втория израз, *карай да върви*, а 79% от тях са го използвали в прякото му значение, напр: *Карай да върви по този път;*

Карай да върви, защото няма време; Карай да върви по-скоро, защото закъсняваме; Карай Васил да върви в магазина; Карай да върви този глупак заедно с всички; Карай да върви напред, защото много е бавен; Ивайло карат да върви при момичета; Карай това момче да върви напред, а не отзад; Карай да върви, защото ще закъснеем; Карай да върви по пътя; Карай да върви тази хубава вода; Карай да върви по правилния път; Ако конят спре посред улицата, карай го да върви; Мамо, карай Никола да върви, че ще изгуби всичко най-интересно; Карай да върви късмет и пари в живота.

И четирите посочени изрази (*живот и здраве, да не се каня много, какво да се прави и карай да върви*) разкриват част от манталитета на българина – отношението му към успеха и като цяло отношението му към живота (българския светоглед).

Живот и здраве и *да не се каня много* са изрази, които разкриват, че въпреки огромното ни желание нещо да се случи, никога не можем да сме сигурни в успеха му, защото случването/успяването не е процес, който зависи само от нас, а зависи и от редица външни фактори. В българската ментална система водеща е вярата в независещата от нас причина, причина, която граничи с предопределеното, фаталното „така е трябвало да стане”, „каквото има да става – ще става”. И именно изрази като *както да се прави* и *карай да върви* разкриват примирение с онова, „което е писано” и пасивност към онова, което „не може да бъде променяно”.

Една от лексикалните единици, означаващи успяла (или стремяща се към успех), социално реализирала се личност в обществото, е *кариерист*. *Кариерист* е „човек, който мисли и действа от гледище само на своята кариера, за да се издигне в службата си. *Той е такъв кариерист, че не се спира пред нищо, за да се хареса на началството си*”(1, 347). Цитираният в тълковния речник пример потвърждава разсъжденията ни по-горе за разбирането на българина за успеха. В изречението имплицитно се разкрива, че кариеристът не е човек, успял с работа и ум, със свои собствени професионални умения и постижения, а причина за успеха му е външен фактор – *началството*. Затова, осъзнал зависимостта си от *началството*, човекът, решил да успява в професионален план, кариеристът, *не се спира пред нищо, за да му се хареса*. Доказателство за този извод са и отговорите, дадени от българските участници в анкетата.

На въпроса: *Моля, довършете изречението: Мисля, че новият ни колега е голям кариерист, защото...*, 63% отговарят: *...защото се подмазва (докарва) на шефа, а 37% - ...защото е много амбициозен*³.

За 56% от анкетирания полски студенти успехът на кариериста не се свързва с външна причина, ср. *Мисля, че новият ни колега е голям кариерист, защото...много работи; иска да има добра работа; той е много умен; мисли само за работа; има професия*. 11% отговарят, че *новият ни колега е голям кариерист, защото все стои при директора, а 33% не са отговорили на задачата.*

За 66% от румънските колеги кариерата не се свързва с външен фактор, ср.: *Новият ни колега е голям кариерист, защото...е умен; говори като политик; говори със страст; има много успех*. 17% считат, че *новият ни колега е голям кариерист, защото си дружи само с шефовете*. 17% не са изпълнили задачата.

При 100% от отговорите на студентите от Молдова кариерата не се свързва с външен фактор. 84% я свързват с личността (нещо, което личността е или прави, но действие не насочено към външен фактор, който да бъде причина за успеха), ср. *Новият ни колега е голям кариерист, защото...много работи; е много упорит човек; се отдава напълно; е много умен; е много честолобив; мисли само за кариера; го интересуват пари; се интересува само от работата си; мисли само за своя успех; бързо върви нагоре; винаги е зает; е директор на този магазин; обича да харчи пари*. 5% завършват изречението: *Новият ни колега е голям кариерист, защото...не е упорит в работата* (това мнение е интересно, тъй като предизвиква въпроса как тогава, след като не е упорит в работата, човекът е кариерист? Предстои анкетирание на още студенти от Молдова, за да се провери дали това при тях е някаква тенденция, базисно разбиране за успеха или отговорът е по-скоро инцидентен). 11% дават друг завършек на изречението: *Новият ни колега е голям кариерист, защото... така се вижда; ходи по главите*.

³ Амбицията и амбициозността са също свързани със социалната реализация на личността. Амбицията и кариерата са интересни понятия в българското лингвокултурно съзнание. От една страна, те са свързани със светогледа и отношението към живота – пасивно или активно, а от друга – засягат въпроса за индивидуализма/колективизма в българската култура. Тези понятия ще бъдат обект на по-подробни разсъждения и анализ в последващо изследване.

Направеното изследване не претендира за изчерпателност и абсолютност в изводите. То по-скоро има пробен и ориентируващ характер. Отчитаме и факта, че съотношението между анкетираните лица не е еднакво, но все пак бихме могли да обобщим: резултатите от анкетата върху петте езикови единици (*живот и здраве, каним ли се много, какво да се прави, карай да върви и кариерист*) показват разлики във възприемането им от българи и чужденци, изучаващи български език. Прави впечатление, че чуждестранните студенти знаят прякото значение на лексемите, но това, което им липсва като знание, е значението на израза/лексемата отвъд конкретната му семантика. Не са запознати с национално-специфичното разбиране на българина за тези езикови единици. Ето защо акцентът върху картината на света в процеса на обучение по български език като втори (чужд) е от изключителна важност. Тъй като българската картина на света е отразена в езика на своите носители по един неосъзнат начин, разкриването ѝ представлява разкриване и на част от българския менталитет. По този начин изучаващите български език като втори (чужд) пълноценно ще изградят социокултурната си компетентност – важен фактор за преодоляване на културния шок, културната бариера и за ефективното общуване в българската лингвокултурна общност.

Цитирана литература:

1. Андрейчин, Л., Георгиев, Л. Български тълковен речник, четвърто издание, допълнено и преработено от Димитър Попов, изд. Наука и изкуство, С., 2002, 347
2. Димитрова, Ил. Неволята или някой друг? (Лингвокултурологичен анализ на концепта 'успех' в българския език) – В: Актуални проблеми на устната комуникация – сб. с доклади от IX национална конференция с международно участие, Велико Търново, 28-29.10.2011 (под печат); http://lingvocult.uni-ruse.bg/Izsledvane_Uspeh.pdf
3. Пак там
4. Мников, М. Защо сме различни. Межкултурни различия в семейството, обществото и бизнеса. С., 2002, 97-98